

INDIVĪDA, SABIEDRĪBAS UN VALSTS MIJIEDARBĪBA KOPĒJĀ LATVIJAS VĒSTURES PROCESĀ: VĒRTĪBU KONFLIKTI UN KOPIĢU VĒRTĪBU VEIDOŠANĀS VĒSTURISKOS LŪZUMA PUNKTOS

Daina Bleiere

daina.bleiere@lu.lv

Anita Čerpinska

anita.cerpinska@arhivi.gov.lv

Irēna Saleniece

irena.saleniece@du.lv

Guntis Zemītis

guntis.zemitis@lu.lv

Atslēgvārdi: *Latvijas vēsture, nacionālās minoritātes, sociālā un kultūras komunikācija, polonizācija, sovetizācija*

Atbilstoši valsts pētījumu programmas (VPP) "Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai" projekta "Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzuma posmos" mērķiem vēsturnieki, tiesību vēsturnieki, sociologi, etnologi un citu humanitāro un sociālo zinātņu speciālisti centās identificēt un aplūkot tos Latvijas vēstures posmus, kuros notika dramatiski pagriezieni, kas tā vai citādi skāra Latvijas sabiedrību un veidoja to tādu, kādu pazīstam mūsdienās. Pagrieziena punkti nesuši gan progresu (dzimtbūšanas atcelšana, neatkarības izcīnīšana un atgūšana), gan neglābjamus zaudējumus (okupācijas un to dēļ zaudēti cilvēki, izmainīts nacionālais sastāvs utt.), gan radījuši jaunu situāciju, kurā mainījās sociālais un politiskais līdzsvars starp dažādām sociālajām grupām un tautībām Latvijā. Šīs tēmas jau vairākkārt aplūkotas Latvijas historiogrāfijā, bet projekta ietvaros meklētas jaunas pieejas un meklētas un identificētas tās vērtības, kuras vieno vai varētu vienot Latvijas sabiedrību. Tāpēc projektā liela vērība pievērsta nacionālajām minoritātēm, dažādām sociālajām grupām, centra un perifērijas attiecībām.

Centrs un perifērija — politiskā, sociālā un kultūras komunikācija 16.–20. gadsimtā

Darba grupā apvienojušos septiņu vēsturnieku mērķis valsts pētījumu programmas (VPP) "Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai" projektā "Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzuma posmos" bija savā pētniecības nišā parādīt, ar kādām metodēm var pētīt un cik svarīgi ir apzināt Latvijas vēstures posmu, kad Latvijas teritorija ietilpa citu politisku formāciju sastāvā un atradās to perifērijā. Šāda attiecību modeļa ietvarā, pastāvot Livonijai, Polijai-Lietuvai, Zviedrijas Karalistei un Krievijas Impērijai, notika aktīva komunikācija gan ar politisko centru, gan ar apkārtējiem reģioniem. Šo komunikācijas tīklu ietvaros veidojās reģionālās vienības, ar kurām identificē mūsdienu Latviju un tās kultūrvēsturiskos novadus — Kurzemi, Zemgali, Vidzemi, Sēliju un Latgali. Tāpat veidojās latvieši kā tauta, vēlāk — nācija, tās dzīvesveids, ierāšas un mentalitāte. Lai gan ir pierasts latviešus uzskatīt par zemnieku tautu, tā tomēr veidojās ciešā saskarē ar vietējo valdošo slāni — muižniecību, garīdzniecību — un arī tajā politiskajā ietvarā, ko noteica augstākā vara, pat ja tās ietekme uz sabiedrības iekšējo dzīvi brīžiem liekas netverama.

Viens no būtiskākajiem procesiem, kas ir veidojis mūsdienu Latvijas kultūrtelpu un latviešu nācijas savdabību, ir Latgales polonizācija no 16. līdz 18. gadsimtam. Avoti par šo procesu lielākoties glabājas Baltkrievijas un Polijas arhīvos. Polonizācija pārņēma visas sabiedrības darbības jomas: politiku, it īpaši provinču pārvaldes sistēmu, saimniecību, reliģiju, valodu, ikdienas dzīvi utt. Polonizācija norisinājās ar Polijas-Lietuvas valsts varas atbalstu, taču tās galvenais virzošais spēks bija komunikācija — politiskā (centrs–perifērija) un tirdznieciskā —, bet īstenotājs — jezuītu ordenis. Polonizācija bija nepieciešama tieši

tādēļ, ka perifērija (Poļu Inflantija) ļoti atšķīrās no centra (Polijas-Lietuvas). Tomēr polonizācijas process bija visai pavisrs. Tā iespaidā muižnieku pašidentitātes transformācija nenotika — muižnieku ģimenēs saglabājās vācu valoda un apziņa par piederību vācu muižniecībai.¹

Citāda situācija veidojās Kurzemes un Zemgales hercogistē. Kurzemes un Zemgales hercogistes drošība lielā mērā bija atkarīga no veiksmīgas diplomātijas. Šādos apstākļos nozīmīgs bija troņa mantošanas jautājums — dinastijas nomaiņa varēja novest pie hercogistes patstāvības zaudēšanas (Kurzemes lēņa atgriešanas Polijai-Lietuvai) vai politiskās orientācijas maiņas². Kurzemes un Zemgales hercogistes diplomātijā nozīmīgas bija ne tikai attiecības ar Poliju-Lietuvu, kuras vasaļatkarībā tā atradās, bet arī Zviedriju, Dāniju un Norvēģiju. Kurzemes stabilitātei ne mazāk svarīgas bija attiecības, kas veidojās starp šauro, politiskās tiesības baudošo muižniecības slāni, birģeru slāni un iedzīvotāju absolūto vairākumu, politiski beztiesīgo latviešu zemniecību. Tomēr dzimtbūtnieciskajām attiecībām Kurzemē bija savas īpatnības, kurām līdz šim pievērsts maz uzmanības.³

Nozīmīgs instruments centrālās varas rokās bija monetārā politika. Pēc Rīgas nonākšanas Polijas-Lietuvas varā tā ietekmēja pilsētas stratēģisko nozīmi⁴. Kaut arī Rīga ieguva naudas kalšanas privilēģiju, tā iezīmēja agrākās Livonijas monetārās sistēmas norietu un jaunu naudas vienību, vērtību un aprēķinu kārtības ienākšanu ikdienā. Tomēr integrācija plašākos ekonomisko un politisko attiecību tīklos un izmainītais monetāro attiecību formāts ļāva nostiprināt Rīgas reģionālo nozīmi un izvērst ekspansiju sīknaudas tirgū valsts mērogā.

Ziemeļu kara (1700–1721) laikā pēc Rīgas nonākšanas Krievijas varā 1710. gadā Rīgas numismātikas vēsturē iestājas tradīcijas pārrāvums, proti, tika izbeigta naudas kalšana — nozīmīgs politiskās un ekonomiskās

patstāvības instruments. 1731.–1732. gadā, Annas Joannovnas valdīšanas laikā, izmantojot vācbaltiešiem labvēlīgo politisko klimatu, Krievijas galmā atsāka diskusijas par naudas kalšanas privilēģijas atjaunošanu. Par spīti Rīgas aktīvam lobījam un mērķtiecīgiem loālās monetārās saimniecības sakārtošanas centieniem, pretreformu kustība izrādījās spēcīgāka. Tādējādi saglabājās *status quo*, taču pēc būtības jautājums par naudas kalšanas privilēģijas atjaunošanu no dienaskārtības bija noņemts pilnībā⁵.

Pēc pārejas no vienas centrālās varas uz citu notika abu pušu — Krievijas un Rīgas — “taustīšanās”, meklējot attiecību modeļus, kuri būtu abpusēji pieņemami. Izņemot militāro klātbūtni un atsevišķu ierēdņu politisko spiedienu, Krievijas impērijai sākotnēji nebija reālu instrumentu, ar kuru palīdzību kontrolēt notikumus pilsētā. Tādi tika atrasti tikai pakāpeniski, abpusēji, attiecību veidošanās procesā, Krievijai akceptējot pilsētas tiesības un brīvības, lai veicinātu skaidras naudas pieplūdumu no Rīgas tirdzniecības, bet pilsētai — iemācoties atrast galmā ceļus savu interešu aizstāvēbai.

Politiskās iekārtas radikālu maiņu pilsētās iezīmēja vietniecības iekārtas ieviešana 1785. gadā. Par to liecina vairākas avotu grupas.⁶ Līdztekus attiecībām ar centrālo varu vēl vienu dimensiju veidoja pilsētas iestāžu attiecības ar pilsētniekiem, tajā skaitā labdarības jomā, kam iespējams izsekot pēc pilsētas ārsta Oto Hūna piezīmēm.⁷

19. gadsimta otrajā pusē Krievijas impērija ar vairāku reformu īstenošanu uzsāka agresīvu rusifikācijas politiku. Krievijas impēriju uz to mudināja milzīgu teritoriju pievienošana, kas radīja situāciju, ka tā saucamo “nekrievu” apdzīvotā teritorija un tās iedzīvotāju skaits sāka pārsniegt krievu tautības iedzīvotāju skaitu un teritorijas platību. Tas lielā mērā noteica iekšpolitikas virzības galvenos uzstādījumus: viena tauta, viena ticība un viena tēvzeme. Latviešu apdzīvotās Baltijas guberņas, līdzīgi kā Igaunija, bija pakļautas

divkāršam — krievu un vācu — nacionālajam jūgam. Rusifikācijas politikas reformas lielā mērā skāra arī vācbaltu intereses. Rusifikācijas radītais spiediens sabiedrībā ietekmēja 1905. gada notikumus reģionā.

Neapšaubāmi, ka centra–perifērijas attiecības guva atspoguļojumu arī materiālajā kultūrā. Līdz šim Latvijas kultūras vēsturē maz skaidrota to rotāšanā izmantoto rokdarbu tehniku un rotājošo elementu izcelsme, ierosmes (komunikācijas) avots, tehnikas apguve, kas ietekmēja tautas izpratnes veidošanos par vēlamu un skaisto. Daudzas kultūras ietekmes no Eiropas mūsdienu Latvijas teritoriju sasniedza caur pilsētu, muižu un baznīcu. Līdz šim tāda lietisko avotu grupa kā katoļu liturģiskās tekstilijas, to daudzveidība un ietekme uz tautas estētisko priekšstatu veidošanos bija palikusi nenovērtēta. VPP projektā pētnieki apkopoja ziņas par 1902 liturģiskajām tekstilijām⁸. Ārpus pētnieku uzmanības iepriekš palikusi tāda lietisko avotu grupa kā tamborējums liturģiskajās tekstilijās (19. gadsimta beigās līdz 20. gadsimts). Šīs grupas priekšmeti ir labi saglabājušies. To darināšanā piedalījās vietējās rokdarbu pratējas, kuras, iespējams, neapņēmas no liturģiskajām mežģinēm, rotāja arī savu dzīves telpu — mājokli (iekštelpu un gultas tekstilijas) — un apģērbu. Šajā sinerģijā saskatāma centra un perifērijas kultūras komunikācija, proti, no Eiropas (caur dievnamu) nākušo jauno rokdarbu prasmju, rotājošo kompozīciju un ierosmes avotu pārnese uz tautas materiālo un garīgo kultūru.

Vairākas lietisko avotu grupas ir analizētas nepilnīgi vai izvērtētas laikā, kad pētniecība nebija brīva. 20. gadsimta 60.–80. gados Latvijā plaši izvērsās arheoloģiskie izrakumi viduslaiku un agro jauno laiku pieminekļos — mūra pilis Koknesē, Cēsis, Turaidā, Bauskā u. c., kā arī pilsētās, sevišķi Rīgas centra vēsturiskajā daļā. Zemes darbi bija saistīti ar arhitektūras pieminekļu restaurāciju vai jaunceltņu būvēšanu, tāpēc ātrā tempā un īsā laikā arheologiem vajadzēja izpētīt kultūrlāni

plašās teritorijās. Intensīvo izrakumu laikā arheoģiem nebija iespējams zinātniski apstrādāt iegūtos artefaktus. Bez tam padomju laikā bija daudz ierobežojumu kontaktiem ar ārvalstīm, bija apgrūtināta ārzemju zinātniskās literatūras iegāde, konferenču apmeklēšana un personīgas konsultācijas ar kolēģiem. Tāpēc tagad daudzi Latvijas muzejos glabāti priekšmeti ir iegūluši krājumā, bet to nozīme, izcelsme un datējums nav īsti skaidrs vai ir noteikts tikai aptuveni. Plašāk analizētas divas artefaktu grupas:

- 1) saules pulksteņi, no kuriem desmit veseli vai fragmentāri eksemplāri atbilst arheoloģiskajos izrakumos;
- 2) akmensmasas keramikas pudeles, kuru lauskas atrastas izrakumos un citos zemes darbos (piem., kanalizācijas cauruļu likšanas darbos) Rīgā.

Tā kā saules atrašanās vieta virs horizonta mainās atkarībā no katra ģeogrāfiskā punkta tuvuma ekvatoram, tad pēc saules pulksteņu ciparnīcas izveidojuma ar matemātisku aprēķinu palīdzību var noteikt, kurā ģeogrāfiskā platuma vietā tas ir izgatavots. Izdevies precizēt vairāku Latvijas saules pulksteņu izgatavošanas vietu. Piemēram, Dobeles pilsdrupās atrastais kabatas saules pulkstenis izgatavots 17. gadsimtā Nirnbergā, bet Turaidas kaļķakmens plāksnes pulkstenis darināts 16. gadsimtā Tallinā vai Turku.⁹

Savukārt, akmensmasas pudeles kā minerālūdens tara no 18. gadsimta otrās puses līdz 19. gadsimta pēdējam ceturksnim arvien pieaugošā skaitā importētas no vācu, ungāru, franču un citiem minerālavotiem, kur pildīts minerālūdens. Neilgi 18. gadsimta beigās un no 19. gadsimta beigām līdz 20. gadsimta sākumam akmensmasas pudeles gatavotas arī Rīgā, izmantojot no Reinzemes ievestu balto mālu. Vietēji ražotās pudelēs pildīts gan pēc aptieķnieka Kunces receptes gatavots ārstnieciskais balzams (vēlāk saukts par Rīgas melno balzamu) un citi alkoholiski dzērieni, gan tinte, asfaltlaka un citi šķidri nepārtikas produkti. Secināms, ka arheoloģiski atrasto

dažu simtu lausku skaits ne tuvu nav salīdzināms ar desmitiem tūkstošiem pudeļu, kas pēc avīzēs atrodamām tirdzniecības ziņām ievestas Rīgā.¹⁰ Lai veicinātu Rīgas vēstures un arheoloģiskā materiāla izpēti, sagatavots rakstu krājuma "Senā Rīga" 10. sējums.¹¹

Periferijas lietisko avotu izpētei nozīmīgi ir Kuldīgas novadpētnieka Valfrīda Fromholda-Treija (*Walfried Fromhold-Treu*, 1886–1964) savākto senlietu zīmējumi. Treijs 20. gadsimta 30. gados strādāja Kuldīgā par skolotāju un zīmēja senās ēkas un to detaļas, kā arī paša veikto izrakumu laikā pilsdrupās atrastās senlietas un keramiku. No gandrīz 100 gadus senajiem priekšmetiem līdz mūsdienām visi nav saglabājušies, tāpēc Treija Kuldīgas artefaktu zīmējumi ir nozīmīgi Kuldīgas vēstures izpētē.¹² Šis avotu grupas, tāpat kā katoļu liturģisko tekstiļļu u. c., apzināšana un ievadīšana zinātniskajā aprītē labi raksturo jaunu pieeju pētniecībā — aizmirstas un padomju okupācijas gados arī apzināti ignorētas avotu grupas pēc to izpētes rada jaunu izpratni par kultūru mijiedarbību, tajā skaitā centra un periferijas attiecībām. Zīmīgi, ka pētījumā par Valfrīda Fromholda-Treija atstāto mantojumu izmantoti gan Kuldīgas novada muzeja, gan Vācijā dzīvojošo V. Fromholda-Treija pēcteču ģimenes arhīva materiāli.

Etnisko grupu loma, vieta un pašizpratne Latvijā: 20. gadsimta diskurss

Pēc Latvijas neatkarības izcīnīšanas mainījās attiecības starp Latvijā dzīvojošo tautību grupām. Īpaši tas skāra krievu un vācu minoritāti. Krievijas impērijā nepastāvēja jēdziens "nacionālās minoritātes". Bija "cittautieši", "nekrievi" (*inorodcy, nerusskije*). Krievu valoda bija valsts iestāžu darba valoda. Kopš 19. gadsimta otrās puses vācu valodas pozīcijas sistemātiski pazemināja par labu krievu valodai, tomēr vācu minoritāte joprojām atradās spēcīgās ekonomiskās pozīcijās un bija ietekmīga. Gan vācu, gan krievu

pozīcijas Latvijas Republikā mainījās. Vācu muižniecības rokās joprojām atradās gandrīz puse Latvijas zemes, un tas radīja sociālo spriedzi. Neveicot agrāro reformu, laukos saglabātos sociālā spriedze, rastos augsne lielinieku aģitācijai. Savukārt, radikāla agrārā reforma, atsavinot muižnieku zemi bez atlīdzības, saasinātu attiecības ar vācu minoritāti. Latvijas valdība izvēlējās otro variantu.¹³

Pēc 1917. gada revolūcijas Krievijā notika pilsoņu karš, kas daudzus Krievijas iedzīvotājus pamudināja pamest dzimteni uz visiem laikiem. Valsti atstāja gan karavīri, gan inteliģence, gan mākslinieki, gan parastie iedzīvotāji. Bijušās Krievijas impērijas pavalstnieki apmetās uz pastāvīgu dzīvi 45 valstīs visā pasaulē. 1920. gadu sākumā Rīga pamazām sāka veidoties par vienu no emigrācijas centriem Eiropā. Daudzi Krievijas zinātnieki kopš 1920. gadu sākuma kļuva par Latvijas Universitātes (LU) mācībspēkiem: vēsturnieks, profesors Roberts Vipers (1859–1954)¹⁴, mākslas vēsturnieks, profesors Boriss Vipers (1888–1967), filologs, profesors Konstantīns Arabažins (1865–1929), tiesībzinātnieki profesors Vasilijs Sinaiskis (1876–1949), profesors Aleksandrs Krugļevskis (1886–1964), profesors Vjačeslavs Gribovskis (1867–1924), kara jurists Anatolijs Ugrjumovs (1872–1929) un citi.

Pieredzējušais profesors R. Vipers izprata un prasmīgi apzināja gan jaunajā valstī valdošo politisko situāciju un latviešu vēsturnieku intelektuālo nostāju¹⁵, gan uzbāzīgo germanofilisma pozīciju Latvijas historiogrāfijā. Viņa kritiskums, meistarīgās spējas atrast nepieciešamo zinātnisko argumentāciju, ieviešot Viko idejas lokālajā Latvijas kultūrā un tās vēsturē, sniedza spēcīgu atbrīvojošu impulsu latviešu vēsturniekiem. Jāpiemin vēl kāda svarīga detaļa — R. Viperā ilggadējā zinātnieka arhivista pieredze pamudināja daudzus jaunus Latvijas vēsturniekus padziļināti pētīt bagātīgos 16.–18. gadsimta Rīgas arhīvus. Viņš iegājis Latvijas vēstures zinātnē kā rūpīgs un pieredzējis Latvijas arhīvu pētnieks,

kuram izdevās atrast interesantus dokumentus par apgaismības laikmetu Livonijā. LU Akadēmiskā bibliotēka saglabāja profesora R. Viperā 1930. gadu lekciju rokrakstus par latviešu zemnieku vēsturi Eiropas vēstures kontekstā (12.–18. gadsimtā).

1922. gada septembrī Rīgā ieradās tā saucamais "filozofu vilciens", kurš veda uz Vāciju no Krievijas izsūtītos zinātniekus. Starp tiem bija jurists, sociologs, politiķis, profesors Pitirims Sorokins (*Pitirim Sorokin*, 1889–1968). Rīgā viņam bija izteiks piedāvājums kļūt par LU profesoru. Vēlāk viņš veidoja spīdošu zinātnisko karjeru ASV¹⁶. P. Sorokina īsā vizīte atstāja intelektuālas sekas: 1929. gadā spēcīgs publicists, žurnālists Arturs Kroders (1892–1973) pārtulkoja un izdeva P. Sorokina grāmatu "Revolūcijas socioloģija". Tā bija gandrīz pirmā grāmata socioloģijas jomā Latvijā.¹⁷

Latvijas Neatkarības karš, izteikti sarežģītā situācija Baltijas reģionā un Krievijas Pilsoņu karš sarežģītā situācijā nostādīja Latvijas krievu minoritāti. Krievu militārā klātbūtne Latvijas Neatkarības karā bija guvusi neviennozīmīgu vērtējumu jau kara laikā, daļai sabiedrības uzskatot, ka kņaza Anatola Līvena (*Anatol Leonid Fürst von Lieven*, 1873–1937) darbībai ir bijis naidīgs, uz monarhijas atjaunošanu vērstis raksturs. Vēlāk Bermontiādes ietekmē šis viedoklis būtiski pastiprinājās. Jaunāko pētījumu gaismā pieņēmums par to, ka Anatola Līvena darbībai piemita Latvijas neatkarībai naidīgs raksturs, ir noraidīts¹⁸.

Krievijas Pilsoņu kara rezultātā Latvijā nonāca jauns krievu emigrantu vilnis, kas veidoja daļu no starptautiskās baltās pretboļševiku kustības, kā rezultātā krievu sabiedrība sašķēlās. Uzskatāms piemērs ir incidents Pjotra Miļukova (*Petr Miljukov*, 1859–1943) uzstāšanās laikā Rīgā, kam bija tālejošas sekas, sekmējot sabiedrības sašķelšanos dažādos grupējumos.¹⁹

Sakautās krievu Ziemeļrietumu armijas virsnieku centieni izveidot Latvijā jaunu

Krievijas Pilsoņu kara fronti īsā laikā kļuva par daļu no reģionālas militāri politiskās kopainas, kam bija tālejošas sekas Latvijas un Padomju Krievijas attiecībās 1920. gada nogalē. Krievu pretboļševiku spēkiem ciešot sakāvi reģionā, Igaunijā un Latvijā izveidojās liels maznodrošinātu karavīru īpatsvars, ko centās organizēt turpmākai darbībai Krievijas Pilsoņu karā. Latvija kļuva par vervēšanas centru, kas organizēja karavīru nosūtīšanu uz Polijas un Padomju Krievijas kara fronti, krievu militāriem formējumiem Polijas armijas jurisdikcijā²⁰.

Iezīmētajā laikposmā krievu sabiedrība Latvijā notiekošo uztvēra īpatnēji. Atšķirībā no Pilsoņu kara Krievijā, kas šķēla sabiedrību divās naidīgās nometnēs, Latvijā Krievijas Pilsoņu kara militāri politiskie procesi cieši savijās ar Neatkarības karu un citiem faktoriem, kas atspoguļojās arī krievu sabiedrības daudzveidīgajos uzskatos un rīcībā²¹.

Daudzveidīgajā krievu sabiedrības kopainā starpkaru Latvijā noteiktu vietu ieņēma pretboļševiku kustības izpausmes. Savukārt, ņemot vērā Pilsoņu kara skarto jauniešu likteņu traģiskumu, šai grupai nereti piemita radikāli labējas darbības izpausmes: uzbrukumi pazīstamiem krievu emigrācijas liberālā spārna politiķiem, Latvijas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) robežas šķērsošana ar teroristiskiem mērķiem u. c.

Par spīti salīdzinoši zemei krievu politiskajai aktivitātei, Latvijas krievu sabiedrība spoži iezīmējās populārās krievu jauniešu — skautu un "Sokol" — kustībās.²² Protams, Latvijas krievu darbībai sekoja līdzīgas Latvijas Politiskās policijas pārvalde, īpaši pievērsties "krievu monarhistu" kustības apkarošanai. Ņemot vērā specdienestiem raksturīgās iezīmes, "krievu monarhistu" darbības apkarošanai bieži vien bija pārspīlēts un samākslots raksturs — tas atspoguļots Politiskās policijas pārvaldes dokumentos²³.

Pētot Latvijas iedzīvotāju identitātes dažādus aspektus, īpašu interesi izraisa Austrumlatvijas — Latgales un Sēlijas —

iedzīvotāju vēsturiskā pieredze. Vietējo specifiku lielā mērā noteica vēsturiski izveidojusies polietniskā, daudzkonfesionālā vide, kā arī dzīve robežas tuvumā. Turklāt līdz 20. gadsimtam Latgale bija administratīvi nošķirta no pārējās latviešu apdzīvotās teritorijas, ietilpstot Krievijas impērijas Vitebskas guberņas sastāvā. Iespējams, izveidojušos spēcīgo lokālo identitāti var uzskatīt par vietējo kopienu reakciju uz nelabvēlīgās sociālās vides izaicinājumiem. Kā politisks risinājums nāca 1917. gada Latgales kongresā pieņemtais lēmums mainīt situāciju un saistīt Latgales turpmāko virzību ar pārējo Latviju. Kopš neatkarīgās valsts izveides Latgales un Sēlijas iedzīvotāji ir kopīgā Latvijas vēstures procesa dalībnieki un viņu pieredzē ir saskatāmas ne tikai lokālās, etniskās un konfesionālās identitātes izpausmes, bet arī Latvijas nacionālās identitātes veidošanās pazīmes.

Starp faktoriem, kuri ietekmēja Latvijas nacionālās identitātes tapšanu starpkaru periodā, īpaši izceļama izglītība kā neatkarīgās valsts spēcīgākais balsts. Latvijas Republikas skolu politikas demokrātiskā ievirze un izglītības sistēmas sasniegumi 1920.–1930. gados sekmēja nacionālās identitātes iezīmju veidošanos brīvvalsts perioda skolēnos. Latvijas Republikas skolā ieadzināto vērtību nozīmi nācījas kolektīvajā atmiņā vislabāk atklāj mutvārdu vēstures avoti.²⁴ Dzīvesstāsti no Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra (DU MVC) avotu krājuma ļauj pētīt Austrumlatvijas t. s. "vienkāršo" cilvēku identitātes aspektus. Tie ir dažādu etnisko, reliģisko, profesionālo grupu pārstāvji ar atšķirīgu sociālo statusu, izglītības līmeni utt., kuri dzimuši 1920.–1940. gados. Daļa teicēju (dz. 1913–1932) apmeklēja skolu 1920. un 1930. gados — tādi bija 773 teicēji (58% — latvieši; 21% — krievi; 11% — poļi; 5% — baltkrievi; 0,5% — ebreji; 4,5% — citi).

Mutvārdu vēstures avoti liecina, ka pirmskara Latvijas jaunatnei bija izveidojusies diezgan noturīga piederības izjūta Latvijas valstij,

bieži sasaistot tās ieaudzināšanu ar skolas apmeklējumu, jo skolās bērņus iepazīstināja ar valstsmācības pamatiem, deva zināšanas un praktiskās iemaņas par valsts simbolu lietošanu un godināšanu, mazākumtautību bērņiem mācīja latviešu valodu. Lai gan Latvija bija jauna valsts, daudzās ģimenēs attieksme pret valsti bija ļoti labvēlīga. Atmiņās bieži sastopama Kārļa Ulmaņa (1877–1942) tēla idealizācija, kas liecina par teicēju pozitīvo attieksmi pret Latvijas valsti. Starpkaru perioda skolēni dzīvesstāstos pauž, ka pieaugot viņi dabiski iekļāvās Latvijas Republikas iekārtā un ievēroja valsts prasības (dienests Latvijas armijā, piedalīšanās pilsoniskās sabiedrības organizācijās utt.), vienmēr godināja Latvijas Republikas simbolus un atcerējās valsts svētkus. Teicēji izjusti pauda dzimtenes mīlestību, latviski runāja brīvi un labprāt, un, lai gan pieredzējuši sovetizāciju, ko pavadīja rusifikācija vairāku gadu desmitu garumā, nelatvieši interviju dažkārt izvēlējās sniegt latviešu valodā.

Liels trieciens Latvijas brīvvalstī izaugušajiem Austrumlatvijas iedzīvotājiem bija valstiskās neatkarības zaudēšana Otrā pasaules kara apstākļos. Okupējot Latvijas teritoriju, PSRS varas institūcijas uzsāka sovetizāciju divos virzienos: pirmkārt, iznīcinot vai uz ilgāku laiku neitralizējot politiskos pretiniekus; otrkārt, piesaistot tos, kas simpatizēja komunistiskajai ideoloģijai un padomju varai. DU MVC ir pieejami gan pirmās, gan otrās grupas cilvēku dzīvesstāsti. To analīze ļauj apgalvot, ka neatkarīgi no komunistiskā režīma vajāšanām vai labvēlības Austrumlatvijas iedzīvotāju saskarsme ar šo režīmu bija traumatiska, jo pārvēršanās par “padomju cilvēku” prasīja ne tikai līdz šim neierastu īpašību izkopšanu un jaunu vērtību atzīšanu, bet arī sava veida nodevību — atteikties no vērtībām, kas bija ieaudzinātas pirms tam. Mūža nogalē, atskatoties uz piedzīvoto, viņi atklāj savus pārdzīvojumus. Paradoksāli, ka represiju upuru atmiņas dažkārt ir gaišākas un optimistiskākas nekā to

cilvēku atmiņas, kuru sociālā adaptācija padomju sabiedrībā norisinājās visai veiksmīgi. Lai arī viņi atteicās no ieaudzinātajām vērtībām par labu jaunajām, tas ne vienmēr nesa ieguvumus, jo padomju sabiedrībā viņi tomēr nebija pilnībā “savējie”. Tāpēc 20. gadsimta 20. un 30. gados dzimušie Austrumlatvijas iedzīvotāji padomju periodā ļoti bieži dzīvoja paralēlās dzīves — vienu publiskajā un otru privātajā telpā. Pēc PSRS sabrukuma daudzi no viņiem atgriezās pie pirmskara vērtībām, taču nereti pārmeta sev kādreiz izdarīto nepareizo izvēli, kas neļāva viņiem justies gandarītiem par dzīves laikā paveikto.²⁵

Otra Latvijas pamattauta — lībieši — neatkarīgās Latvijas laikā kā nacionālās pašapziņas, tā arī sabiedriskās rosības ziņā piedzīvoja nebijušu uzplaukumu. Lingvistiskā kontekstā lībiešu sabiedrisko rosību aplūkojamajā laika posmā apliecina 1930. gadu manuskripts lībiešu valodā par dievkalpojuma norises kārtību²⁶, kas atklāts Somijas Nacionālajā arhīvā.

Nozīmīga 20. gadsimta 20. un 30. gadu lībiešu vēstures epizode ir biedrības nama celšana²⁷. Caur šī notikuma prizmu atklājas gan pašu lībiešu centieni un attieksme pret savu valodu un sabiedrisko organizēšanos, un Latvijas valsts iestāžu un apkārtējās latviešu sabiedrības nostāja, gan arī ārvalstu (Igaunijas un Somijas) loma.

Nevar nepamanīt, ka lībiešu sabiedriskā darbība nav palikusi ārpus Latvijas Politpārvaldes uzmanības loka. Visumā lībiešu darbošanās satraukumu nerādīja, bet Politpārvaldi uzmanīgu darīja atsevišķas somu zinātnieku publikācijas par lībiešu autonomijas iespējamību.²⁸

Sociālās kontroles mehānismi: indivīda, sabiedrības un valsts attiecības

Īstenotās pētniecības tematiku var iedalīt trīs grupās. Pirmajā grupā iekļaujas pētījumi, kuru uzmanības centrā ir ideju un vērtību ietekme uz sociālajām attiecībām

un politiskajiem procesiem, — kā idejas un vērtības veido sabiedrības pašregulācijas mehānismus un ietekmē indivīdu attieksmi pret valstiskajiem veidojumiem. Otrās tematiskās grupas pētījumi ir veltīti varas un sabiedrības attiecību izpausmēm Latvijā politisko satricinājumu periodos, respektīvi, — kā represīvu varu pielieto pret indivīdiem un sabiedrības grupām, lai apspiestu pretestību, kā arī, lai panāktu valsts iekšēju stabilitāti un garantētu varas institūciju efektivitāti. Trešās tematiskās grupas pētījumu vienjošais elements ir tas, ka tajos analizēti padomju totalitārā režīma centieni veidot indivīdu un sabiedrības uzskatus un uzvedību sev vēlamajā virzienā.

Pirmās grupas pētījumi aptver plašu laika posmu — no Krusta kariem un Latvijas kristianizācijas sākumiem līdz valstiskās neatkarības nodibināšanai.

Sākot ar brīdi, kad sākās kari starp dažādu ticību pārstāvjiem, kas sevišķi spilgti izpaudās Krusta karu periodā, mainījās indivīda un varas attiecības. Iekarotājus vairs neapmierināja iekarotās teritorijas pakļaušana — kundzības nodibināšana, kas izpaudās kā iekarotās teritorijas iekļaušana savas impērijas sastāvā, nodokļu iekasēšana, iedzīvotāju, vai to daļas padzīšana vai aizvešana gūstā. Svarīgi bija iegūt kontroli arī pār iekarotās teritorijas iedzīvotāju prātiem, pievēršot tos jaunai ideoloģijai.²⁹ Viens no nozīmīgākajiem lūzuma punktiem Latvijas vēsturē neapšaubāmi bija Latvijas teritorijā dzīvojošo sentautu pievēršana kristīgajai ticībai tās Rietumu variantā 12. gadsimtā beigās un 13. gadsimtā. Agrāko pagānisko priekšstatu dzēšanai un pārliecināšanai par kristiešu ticības pārākumu izmantoja arī sabiedrisko attiecību instrumentus. Iedarbīgs paņēmieni bija personīga komunikācija, dzīvojot vietējo iedzīvotāju vidū, kā arī dažādi komunikācijas elementi, piemēram, reliģisku teātra izrāžu (mistēriju) rīkošana, brīnumainas izrādēšanas gadījumi un to plaša propaganda u. tml.³⁰

Garīgajiem strāvjiem un idejām bija būtiska ietekme — tie veicināja pārmaiņas

sabiedrībā un iezīmēja lūzuma jeb pagrieziena punktus cilvēku vērtību izpratnē. Ne visas idejas, pat labi domātas, bija labvēlīgas visām iedzīvotāju grupām. 16. gadsimtā Latvijas teritoriju sasniedza humānisma idejas. Lai gan humānisms vispirms bija zinātniska, literāra un pedagoģiska kustība, tas ietekmēja arī sociālās attiecības un zināmā mērā arī drošību. Humānisti pārstāvēja jaunu, mācītu ļaužu (literātu) kārtu. Latīņu valoda kļuva par humānistu rakstu, vēstuļu un sarunu valodu. Par cilvēka ideālu humānisti uzskatīja izglītoto dižcilvēku — *nobilitas literata*. Humānistiem bija dalīta attieksme pret muižniecību — tikumīgos slavēja, izvirtušos nopēla. Turpretī zemniekus uzskatīja tikai un vienīgi par nicināmiem, tāpat viņu paražas, dzīves veidu, apģērbu un valodu, kura, protams, nebija latīņu.³¹ Līdz ar to plaša starp zemniekiem un bruņniecību un pat pilsētu pilsoņiem pieauga³².

Pret verdzības tiesisko koncepciju, ar kuru centās attaisnot dzimtbūšanu, vērsās apgaismība. Zemnieku pielīdzināšana vergiem romiešu tiesību izpratnē apgaismības ideju aizstāvjiem nebija pieņemama. Lai gan pastāvēja arī citi faktori (zemnieku nemieri, muižniecības ekonomiskais aprēķins utt.), tieši apgaismība, kuras ietekme Baltijā bija lielāka nekā citviet Krievijas impērijā, ietekmēja dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemē un Vidzemē 19. gadsimta sākumā. Tas bija būtisks pagrieziena punkts, kas iezīmēja latviešu nācijas veidošanās sākumu, jo mainīja indivīda attiecības ar valsti un radīja priekšnosacījumus tiesiski demokrātisku vērtību izpratnei un to iedzīvināšanai praksē. Viens no dzimtbūšanas atcelšanas iznākumiem bija tas, ka veidojās zemnieku pašpārvaldes (pagasta pārvaldes), kurām bija būtiska nozīme latviešu tiesiskās apziņas veidošanā. Zemnieku pašpārvaldes veicināja tiesiskas valsts vērtību nostiprināšanos tautas valstiskajā apziņā. Lai gan pagasta pārvaldes institūciju vēlēšanas mūsdienu skatījumā var saukt tikai par nosacīti demokrātiskām,

zemniekiem izveidojās izpratne par vēlēšanām un paradums tajās piedalīties. Ne mazāk nozīmīga ietekme bija arī tiesas spriešanas tiesībām zemākas instances tiesās atbilstoši likuma burtam. Būtisks solis bija 1889. gadā uzsāktā tiesu iekārtas reforma, lai izveidotu neatkarīgu tiesu varu. Reforma veidoja pamatu izpratnei par valsts varas daļiņas nepieciešamību tiesiskā valstī. Pagasta pārvaldīšana un tiesības spriest tiesu lielākajai daļai latviešu kļuva par “valstiskuma skolu” un veidoja izpratni par demokrātiju kā vēlamo valsts iekārtas formu, kam bija būtiska nozīme neatkarīgās Latvijas valsts institūciju veidošanā.³³

Dzimtbūšanas atcelšana, atbrīvojot zemniekus bez zemes, Latvijas historiogrāfijā tradicionāli vērtēta negatīvi. Tomēr — indivīda brīvība bija priekšnosacījums, lai tauta kļūtu par nāciju. Rainis (Jānis Pliekšāns, 1865–1929) savieno laimi ar brīvības jēdzienu — tiekšanās pēc laimes nav iedomājama bez indivīda, tautas un valsts brīvības. Tātad brīvība ir laimes priekšnoteikums.³⁴ No tā var izdarīt secinājumu, ka latviešu tauta patiesi laimīga var kļūt tikai brīvā Latvijā. Rainim jēdzienu “brīvība”, “indivīds”, “tauta” un “valsts” veido vienotu filozofijas sistēmu, kuras pamatā likta doma par brīvu, laimīgu sociālistisku Latvijas valsti, kas uz vienlīdzības un demokrātijas pamatiem nodrošina darbu, mieru, vienlīdzīgu labklājību un personas attīstības iespējas. Sociālistiska Latvija mūsdienu izpratnē, domājams, būtu sociāli atbildīga valsts. PSRS nebija Raiņa ideālās valsts prototips.

Līdzīgi daudziem marksistiem, Rainis uzskatīja, ka ar laiku visas tautas un valstis bez spaidiem “mirs” un uz brīvprātības pamatiem “augšāmceļoties” saplūdis vienotā, sociālistiskā pasaulē ar mērķi sasniegt jaunu, augstāku civilizācijas pakāpi. Šajā ziņā tautas dzejnieks strikti nostājas pret latviešu lielinieku sludināto tūlītēji īstenojamo tautu kosmopolitismu. Arī mūsdienās aktualitāti nav zaudējusi Raiņa izvirzītā tēze par

katras tautas tiesībām izdzīvot savu nacionāli valstisko attīstības posmu.³⁵

Neraugoties uz 19. gadsimta sākumā iegūto personīgo brīvību, zemnieku jautājums saimnieciskā ziņā palika neatrisināts. 1841.–1845. gada notikumi — latviešu un igauņu zemnieku pāriešana no luterisma pareizticībā — pamudināja Krievijas leikšlietu ministriju izveidot īpašu komisiju, un Juriju Samarīnu (*Jurij Fedorovic Samarīn*, 1819–1876) iecēla par Rīgas komisijas locekli. Laikposmā no 1846. līdz 1848. gadam ministrijas uzdevumā viņš darbojās Baltijas guberņas zemnieku jautājumu risināšanas komisijā.

Samarīns nekad nenodarbojās tikai ar ideju radīšanu, ar teoretizēšanu slavofilisma garā. 1860. gadu beigās Samarīns nolēma aktīvi strādāt pareizticīgo latviešu izglītības kopšanā. Pēc Jurija Samarīna nāves 1876. gada martā ģimene godīgi pildīja viņa novēlējumu: Svētā Pētera un Pāvila pareizticīgo brālība saņēma 10 000 rubļu lielu naudas summu, lai veidotu speciālu Jurija Samarīna fondu ar stingru nosacījumu — naudu izmantot tikai un vienīgi pareizticīgo latviešu izglītībai. Fonds dalīja naudu latviešu draudzes skolām, skolotājiem un augstskolu studentiem. Samarīnu ģimene līdz 1915. gadam regulāri papildināja šo J. Samarīna vardā nosaukto fondu.³⁶

Būtisks latviešu nācijas emancipācijas aspekts ir nacionālās inteliģences veidošanās. Daļu no tās veidoja arī latviešu virsnieki, kuri dienēja Krievijas impērijas armijā. Šīs latviešu inteliģences daļas veidošanās un likteņi līdz šim ir pētīti nepietiekami, lai gan samērā daudz ir rakstīts par dažiem tās spilgtākajiem pārstāvjiem, piemēram, eposa “Lāčplēsis” autoru Andreju Pumpuru (1841–1902). 1861. gadā sākta Krievijas armijas reforma modernizēja virsnieku sagatavošanas sistēmu, kas kļuva par vērā ņemamu sociālās mobilitātes instrumentu latviešu zemnieku dēļiem, kā arī iespēju iegūt labu izglītību. Vairums virsnieku dienēja ārpus Latvijas. Atrautība

no dzimtenes dienesta dēļ sekmēja daudzu latviešu izcelsmes virsnieku asimilāciju, tomēr vairums apzinājās sevi kā latviešus, saglabāja interesi par dzimtenē notiekošo, un tas ietekmēja viņu nostāju un darbību pēc 1917. gada revolūcijas Krievijā, Latvijas neatkarības cīņās un neatkarīgajā Latvijas valstī.³⁷

Viena no valsts pazīmēm ir spēka pielietošanas monopols kā valsts iekšienē, tā ārējās attiecībās. Otrās tematiskās grupas pētījumi ir veltīti gan gadījumiem, kad valsts varu pielietoja ļaunprātīgi, mēģinot ar spēku apspiest iedzīvotāju protestu (1905. gada revolūcija, nacistiskā un padomju okupācija Otrā pasaules kara laikā un uzreiz pēc tā), gan arī jaundibinātās Latvijas valsts centieniem, risinot savas iekšējās un ārējās drošības uzdevumus.

Vardarbība 1905. gada revolūcijā līdzīnējos pētījumos ir aplūkota galvenokārt saistībā ar cara armijas soda akcijām vai teroristu darbību, muižu dedzināšanu, strādnieku streikiem u. tml. Priekšplānā šādos pētījumos ir vīriešu darbības un likteņi — vīrieši revolucionāri, vīrieši revolūcijas upuri, vīrieši — soda ekspedīciju un policejiskās vajāšanas upuri. Līdz šim pavisam maz uzmanības veltīts tādām jautājumiem kā seksuāla vardarbība pret sievietēm 1905. gada revolūcijas laikā. Šajā problēmā izdalāmi vairāki aspekti. Pirmkārt, seksuāla vardarbība pret sievietēm kā cēlonis bruņotām akcijām: piemēram, 1905. gada 20. novembrī Rīgā rūpnīcā “*Provodnik*” izvietoto dragūnu seksuālie uzbrukumi sievietēm izraisīja bruņotu kaujinieku atbildes uzbrukumu. Otrkārt, seksuālai vardarbībai, tajā skaitā izvarošanai, aresta un izmeklēšanas laikā bija pakļautas sievietes, kas bija apcietinātas par revolucionāru darbību. Dokumentāli pierādāms ir samērā neliels skaits šādu gadījumu, kas gan liek domāt, ka fiksēja tikai izvarošanu un citus smagus vardarbības gadījumus, bet seksuālu uzmākšanos u. tml. neuzskatīja par uzmanības vērtu nodarījumu. Treškārt, ir svarīgi saprast, kādā veidā un cik lielā mērā

vardarbība pret sievietēm atstāja nospiedumu kolektīvajā atmiņā par 1905. gada revolūciju.³⁸

Pēc Latvijas neatkarības izcīnīšanas aktuāls kļuva jautājums par valsts iekšējo un ārējo drošību. Tūlīt pēc valsts proklamēšanas iekšējās politiskās drošības nodrošināšana bija valsts pastāvēšanas jautājums. Lielākos draudus radīja kreisā pagrīde, ko 1920. gadu sākumā bagātīgi finansēja Padomju Krievija. Latvijas drošības dienestu darbības rezultātā izdevās izvairīties no kreiso spēku mēģinājumiem izsaukt politiskus satricinājumus un sagrābt varu. Tomēr draudi nāca arī no citurienes. Uzmanību prasīja Vācijas centieni. Potenciālus draudus sev līdzī nesa milzīgā bēgļu un karagūstekņu atgriešanās kustība. Politiskā apsardzība veica ne tikai arestus, bet arī plašu izziņas darbu: kratīšanas, slepeno novērošanu, izziņas par cilvēku politisko uzticamību u. c. Liela problēma pirmajos gados bija Politiskās apsardzības kadru kvalitāte, taču ar principiālu savu rindu tīrīšanu to izdevās atrisināt.³⁹ Komunisma draudus mazināja valsts īstenotā radikālā agrārā reforma, kura gan saasināja attiecības ar vācu minoritātes daļu — pārsvarā bijušo muižniecību —, bet no valsts iekšējās stabilitātes viedokļa bija attaisnojama.⁴⁰

Lai gan 1936. gada augustā Latvija pievienojās Francijas priekšlikumam neiejaukties konfliktā Spānijā un 1937. gada 23. februārī Latvijas Ministru kabinets pieņēma rīkojumu par aizliegumu Latvijas pilsoņiem pievienoties dienestam kādā no karošajām pusēm Spānijā, vairāk nekā 100 brīvprātīgo no Latvijas piedalījās šajā konfliktā. Uz Spāniju viņi devās gan pirms, gan pēc oficiālā aizlieguma. Vairums karā piedalījās republikāņu pusē. Individā izvēli raksturo Spānijas pilsoņu kara dalībnieku likteņi⁴¹. Viens no pazīstamākajiem latviešu brīvprātīgajiem bija Žanis Grīva (īstajā vārdā Žanis Folmanis (1910–1982)), kura gaitas Spānijas karā un uzreiz pēc tā bija tipiskas latviešu komunistam, kas karoja republikāņu pusē⁴².

Būtisks pagrieziena punkts Latvijas vēsturē bija Latvijas okupācija 1940. gadā. Lai gan Latvija neizrādīja militāru pretestību un pirmajos okupācijas mēnešos aktīva pretdarbība nebija novērojama, situācija mainījās 1940. gada rudenī, kad, atsākoties mācību gadam, gan skolotājus, gan skolēnus pakļāva ideoloģiskai apstrādei. Arī šeit problēma atsedzas caur indivīdu vai mazu grupu pieredzi. 1941. gada sākumā Jelgavas apriņķa Salgales pagastā arestēja četrus jauniešus — Rūdolfu Kristapu Atvaru, Alfonu Beķeri, Raimondu Treimani un Gunāru Rudovski. Visi tika notiesāti uz desmit gadiem labošanas darbu nometnē. Viņu darbība bija tipiska jaunatnes reakcija uz marksistisko dogmu uzspiešanu izglītības sistēmai. Krimināllieta arī spilgti parāda metodes, ar kurām fabricēja krimināllietas, jo organizētas grupas būtībā nemaz nebija. Jaunieši pārrunāja esošo situāciju, apmainījās ar informāciju, centās uzturēt patriotisku noskaņojumu, cerot uz varas maiņu.⁴³

Pēc gada padomju okupāciju nomainīja nacionālsociālistiskās Vācijas okupācija. Laikā, kad Latvijas teritoriju pārvaldīja viena okupācijas vara — nacionālsociālistiskās Vācijas —, bet draudēja otras — PSRS — atgriešanās, Latvijas tautas pašnoteikšanās centienus un vēlmi atgūt valstisko neatkarību pauda nacionālā pretošanās kustība, kam bija organizētas un individuālas izpausmes. Daudzu Latvijas pretošanās kustības grupu, organizāciju un indivīdu nelegālā darbība, kas aizsākās jau 1941.–1942. gadā, lielākoties izpaudās kā pretestība vācu okupācijas varai un tautas nacionālo interešu aizstāvība, izplatot savus uzskatus visplašākajos sabiedrības slāņos. Objektīvu iemeslu dēļ šiem pretošanās kustības dalībniekiem neizdevās sasniegt savu galveno politisko mērķi — atjaunot Latvijas valstiskumu —, tomēr viņi veica nozīmīgu darbu Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā nacistu okupācijas gados, un tas atstāja paliekošu iespaidu uz turpmāko pretestību un nepakļaušanos padomju

okupācijas režīmam pēckara gados.⁴⁴ Viena no varonīgākajām pretestības epizodēm bija ģenerāļa Jāņa Kureļa (1882–1954) grupas bataljona komandiera Roberta Rubeņa (1917–1944) darbība kopā ar 500 vīriem ar ieročiem rokās, 1944. gada novembrī pretojoties vācu SS (*Schutzstaffel*) un SD (*Sicherheitsdienst*) vienību mēģinājumam atbruņot šo vienību. Roberta Rubeņa izvēle un personība ir pelnījusi iekļauties sabiedrības kolektīvajā atmiņā.⁴⁵ Pretošanos nacistu režīmam izrādīja arī katoļu Baznīca⁴⁶ — arī tā līdz šim bijusi nepētīta tēma Latvijas historiogrāfijā.

1944.–1945. gadā okupācijas varas atkal mainījās. Atgriezās padomju totalitārā vara, kurā uzraudzībai un kontrolei pakļāva ne tikai potenciāli nelojālos iedzīvotājus, bet arī vietējos kolaboracionistus un no citām republikām atsūtītos varas pārstāvjus. Tas izpaudās visos līmeņos — no Latvijas PSR vadības līdz vietējām teritoriālās pārvaldes institūcijām. Analizējot Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas (LK(b)P) Ventspils apriņķa komitejas dokumentus par laika posmu no 1945. līdz 1949. gadam, it īpaši saraksti ar prokuratūras, iekšlietu un valsts drošības iestādēm, redzams, kā apriņķa līmenī funkcionēja padomju režīma iedibinātā vietējās elites kontroles sistēma, kas bija visai sarežģīta. Vairākums apriņķa līmeņa darbinieku bija partijas biedri, viņi bija pakļauti partijas disciplīnai, t. i., apriņķa komitejas uzraudzībai. Savukārt, Ventspils apriņķa prokuratūras, iekšlietu un valsts drošības iestādes uzraudzīja komunistus neatkarīgi no tā, cik augstos posteņos viņi atradās. No 1950. līdz 1956. gadam pastāvējušā Dundagas rajona dokumentācijas analīze ļauj izsekot vietējās nomenklatūras attīstībai šajā laika posmā. Amatu loks, kurus nevarēja ieņemt bezpartijiskie, paplašinājās, un partijas kontrole visās dzīves sfērās pastiprinājās. Personu lietu izskatīšana bija viens no būtiskākajiem komunistu uzvedības kontroles mehānismiem, un tas attiecās ne tikai uz viņu amata pienākumu pildīšanu, bet arī privāto dzīvi un uzvedību sadzīvē. Ļoti stingri sodīja

par biogrāfisko faktu slēpšanu, stājoties partijā, — par sociālo izcelsmi, agrāko piederību citām organizācijām un politiskajām partijām, sadarbību ar vācu okupācijas iestādēm Otrā pasaules kara laikā, ģimenes locekļu “nepareizu” sabiedriski politisko darbību vai sociālo statusu.⁴⁷

Trešās tematiskās grupas pētījumos analizēti instrumenti un formas, kuras padomju režīms pielietoja, lai panāktu savas ideoloģijas monopolu visplašākajos sabiedrības slāņos. Ticīgos uzskatīja par to sabiedrības daļu, kas šo monopolu visvairāk apdraudēja, tādēļ viņiem pievērsa īpašu uzmanību. Padomju drošības iestādes par vienu no galvenajiem uzdevumiem uzskatīja garīdzniecības kontroli, jo ticīgo cilvēku individuālā attieksme pret totalitārajiem režīmiem lielā mērā bija atkarīga no baznīcas hierarhijas un garīdzniecības nostājas pret tiem. Arī šo attiecību daudzšķautņainība atsedzas caur individuālu vērojumu, piemēram, padziļināti analizējot Romas katoļu baznīcas kardināla, arhibīskapa Julijana Vaivoda dienasgrāmatas, kas tapušas nacistu okupācijas un padomju varas laikā.⁴⁸

Ar līdzīgām problēmām saskārās arī Mozus ticīgie. Pirmajos pēckara gados ebreju reliģiskās tradīcijas ievērošanai nepieciešamie priekšmeti pamatā bija pieejami tikai pateicoties tam, ka daļu izdevās saglabāt no pirmskara laikiem, tomēr reliģisko priekšmetu skaits nebija pietiekams, sevišķi tādu kā talesi un tfilini. Padomju varas orgāni nesniegda atbalstu jaunu priekšmetu nodrošinājumā. Sākot ar 1950. gadu vidu to ieguve kļuva iespējama, pateicoties ārzemnieku vizītēm un sūtījumiem, tomēr padomju varas orgāni, kas publiski neatzina reliģisko priekšmetu nepietiekamību, tiecās šādus dāvinājumus ierobežot. Viens no instrumentiem bija prese, kurā ārzemju tūristi par reliģisko priekšmetu izplatīšanu tika nomelnoti.⁴⁹

Padomju režīms kontrolēja visas jomas, tajā skaitā zinātņi. Arheoloģija ir visai šaura nozare ar nelielu tajā strādājošo skaitu. Tajā

pašā laikā tās pētītās aizvēstures problēmas un to interpretācijas vienmēr bijušas valdošo režīmu uzmanības lokā. Tas, kas notika ar šo zinātnes nozari, ir modelis tam, kādas pārmaiņas skāra vairumu profesionālo grupu Latvijā. Lielu daļu arheologu, kuri bija strādājuši Latvijas Republikas periodā, represēja (Ernestu Brastiņu (1892–1942), Raulu Šņori (1901–1962), Ādolfu Karnupu (1904–1973), Pēteri Stepīņu (1914–1999)), daļa devās emigrācijā (Francis Balodis (1882–1947), Valdemārs Ģinters (1899–1979), Eduards Šturms (1895–1959), Hugo Riekstiņš (1904–1998)). Represijas piedzīvojušie arheologi sastapās ar ierobežojumiem un pie arheoloģijas praktiski neatgriezās. Arheologiem vajadzēja rēķināties ar cenzūru.⁵⁰ Prioritāri bija pētījumi par Latvijas vēsturiskajiem kontaktiem ar austrumslāvu, īpaši krievu, zemēm. Tādēļ pastiprinātu uzmanību pievērsa Austrumlatvijas arheoloģiskai izpētei. Turpretī vēsturiskās saites ar Skandināviju, kas izteiktāk parādās Rietumlatvijā, neuzskatīja par svarīgu pētniecības tēmu, tādēļ šā reģiona arheoloģisko pieminekļu izpētei veltīja daudz mazāk resursu.⁵¹

Līdz šim pieņemtais apgalvojums par arheoloģiju kā ideoloģiski brīvu nozari nav uzskatāms par patiesu. Arhīvu materiāli un pētnieku atmiņas liecina par pretējo. Arī starptautiskā pieredze rāda, ka nozares attīstība Padomju Savienībā bija vadīta centralizēti, un jebkādas šķietami brīvas pašizpaušmes bija iluzoras, jo bija iespējamas tikai tādos gadījumos, kad atbilda režīma vajadzībām. Arheologiem nācās rēķināties ar to, ka noteiktas tēmas un koncepcijas ir nevēlamas un tās nav ieteicams izvēlēties vai aizstāvēt, ja negrib sabojāt karjeru. Tie, kas nevēlējās vai neprata atrast veidu, kā samierināt ideoloģiskās prasības ar savām zinātniskajām interesēm un uzskatiem, nevarēja darboties šajā jomā vai arī viņu karjeras izaugsme bija apgrūtināta. Tiešā un netiešā veidā ideoloģiskās prasības veicināja arheologu pašcenzūru, un arheoloģiskā materiāla interpretācijas

idejiskā un konceptuālā daudzveidība bija visai ierobežota.

Par nozīmīgu, Latvijā līdz šim maz apziņātu paradoksu uzskatāma PSRS arheoloģijā atbalstītā etnisko jautājumu, tajā skaitā etnoģenēzes un fiziskās antropoloģijas, pētniecība. Tā zināmā mērā turpināja Latvijas starpkaru perioda zinātnieku interesi par etnoģenēzes jautājumiem, tādēļ varēja radīt mānīgu iespaidu par neatkarīgās Latvijas laika akadēmisko tradīciju un nacionālo identitāti stiprinošu pētījumu turpinājumu. Taču valsts lokālās etnoģenēzes un fiziskās antropoloģijas studijas atbalstīja, lai veicinātu PSRS internacionālisma idejas.⁵² Tādējādi arī šis pētniecības virziens bija daļa no režīma ideoloģiskās iejaukšanās zinātnē, lai gan šajā gadījumā — diezgan netiešā veidā.

Izskaužot iepriekšējās “buržuāziskās” vai “nacionālistiskās” tradīcijas, padomju režīms centās uzspiest savas — “sociālistiskās tradīcijas”. Jauno, padomju, sadzīves tradīciju izveidošana, ieviešana un visa šī procesa uzraudzība bija visai komplicēta, tajā bija iesaistītas dažādas institūcijas. Mērķis bija panākt sabiedriskās domas un sabiedrības uzvedības modeļa nomaiņu, un vismaz daļēji tas tika sasniegts. Šīs tēmas pētniecība mūsdienās ir būtiska vairākos aspektos. Viens aspekts ir saistīts ar to, kā dažādas komunikācijas stratēģijas un instrumenti ietekmē sabiedrības apziņu. Tagad daudz diskutē par informatīvā kara metodēm. Tā uzdevums ir līdzīgs: veidot pozitīvu sabiedrības attieksmi pret noteiktām ideoloģiskajām un politiskajām nostādnēm. Padomju ideologu pielietotos instrumentus jauno sadzīves tradīciju ieviešanā pētīt ir ļoti svarīgi, jo tas palīdz izprast, kā darbojas sabiedriskā apziņa, un kādu faktoru ietekmē tā var mainīties. Otrs aspekts ir saistīts ar zinātnieku, šajā gadījumā etnogrāfu, individuālajiem lēmumiem, izvēloties un pamatojot pētniecības tēmas, kā arī veicot lauka pētījumus padomju sistēmā. Izvēli nodarboties ar padomju tradīciju pētniecību var traktēt kā sadarbību ar padomju varu, taču daudzos

gadījumos šāda izvēle nebija brīvprātīga, ja etnogrāfs vēlējas turpināt akadēmisko karjeru. Tomēr arī izvēloties šādu pētniecības tematiku, tās ietvaros pastāvēja zināmas taktiska manevra iespējas, piemēram, latviešu sadzīves tradīciju vēsturiskā konteksta pētniecību varēja pasniegt kā nepieciešamu padomju sadzīves tradīciju izstrādāšanai un ieviešanai u. tml. Etnogrāfa individuālo izvēļu jautājums aktualizē arī nepieciešamību aplūkot ētiskos aspektus etnogrāfa attiecībās ar respondentiem lauka pētījumos. Respondentu teiktais ļoti bieži neatbilda ideoloģiskajām nostādnēm, un tā bija pētnieka izvēle, kādu respondentu sniegto informāciju publicēt, lai nenodarītu viņiem pāri. Tādējādi pašcenzūra darbojās arī šajā jomā.⁵³

Etnogrāfijā veiktie pētījumi parāda latviešu tautastērpu kā būtisku nacionālās un kultūras identitātes vizuālo simbolu⁵⁴, vienlaikus atklājot tā lietojuma daudzslāņainību. Gan starpkaru periodā, gan padomju un nacisma okupāciju laikā valdošā vara centās manipulēt ar tautastērpa lietojumu savas ideoloģijas īstenošanā.⁵⁵ Līdztekus politisko varu radītajam lietojumam, tautastērps turpināja būt nacionālās pašapziņas stiprināšanas simbols.⁵⁶ Visspilgtāk tautastērpa duālais lietojums izpaudās tieši padomju okupācijas periodā, kad jaunveidotajās sociālistisko svētku tradīcijās tautastērpu izmantoja ateistiskās ideoloģijas propagandai un kā ilūzijas radītāju par jauno svētku it kā pārmantoto saikni ar tradicionālo kultūras mantojumu.⁵⁷

Padomju Latvijā jaunatnei pievērsa lielu uzmanību kā audzināšanas objektam un potenciālam varas resursu atjaunināšanas rezervuāram. Pirmajā gadījumā varas iestāžu mērķis bija nepieļaut uzvedību, kas no padomju ideoloģijas viedokļa tika uzskatīta par deviantu. Otrajā gadījumā mērķis bija jaunatni sovietizēt tādā mērā, lai nākotnē tā varētu papildināt partijas nomenklatūras, VDK (Valsts drošības komitejas) un citu varas struktūru rindas. Viens no galvenajiem jaunatnes ideoloģiskās ietekmēšanas virzieniem

bija izglītības sistēmas, it sevišķi vispārējās izglītības, sovetizācija. Par vienu no svarīgākajiem uzdevumiem uzskatīja mācību satura nomaiņu tādā veidā, lai priekšplānā izvirzītu PSRS kopīgās intereses, nevis lokālo, Latvijas, perspektīvu. Turklāt PSRS intereses tika skatītas caur Krievijas kā valsts organizatoriskā centra prizmu. Tas visvairāk izpaudās vēstures un ģeogrāfijas programmās, bet tika pielietots arī latviešu literatūras, svešvalodu un mūzikas mācīšanās. Neatkarīgās Latvijas pedagoģisko mantojumu noliedza un noklusēja, bet 50. gadu vidū parādījās iespējas tā daļēji pielietošanai. Šīs iespējas bija saistītas ar diviem apstākļiem: eksperimentiem, kas bija saistīti ar t. s. vispārējās izglītības politehnizāciju, un politisko cīņu Latvijas PSR vadībā, kas ietekmēja 1959. gadā pieņemtā izglītības likuma saturu un tālāko likteni. Politehnizācijas gaitā tika pielietotas idejas, kas bija īstenotas Latvijas izglītības sistēmā K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā (mājturības mācīšanās, lauksaimniecības zināšanu apgūšanās, izglītības standartizācijā un unifikācijā). Gan atklāti, gan arī slēpti notika cīņa par nacionālās identitātes un vērtību saglabāšanu izglītības sistēmā.⁵⁸

60. gadu beigās un 70. gados veidojās jauna pieeja, kurā tiešas represijas un kontroli apvienoja ar atsevišķu Rietumu jaunatnes kultūras elementu adaptāciju un iekļaušanu valsts kontrolētajā sistēmā. Latvijas Komunistiskās partijas vadība centās neizrādīt savu kontrolējošo funkciju, deleģējot to komjaunatnei, Kultūras ministrijai, arodbiedrībām, radošajām savienībām u. c. institūcijām. Piemēram, Emīla Melngaiļa Tautas mākslas namam bija uzdots ne tikai metodiskā uzraudzība pār padomju sadzīves tradīciju ieviešanu, bet arī pār diskotēkām.⁵⁹ Šī taktika bija samērā veiksmīga — Latvijā līdz 80. gadu vidum tikpat kā neveidojās tas, ko var saukt par “andergraunda” kultūru. Pieļāva balansēšanu “pelēkajā zonā” starp ideoloģiski pieņemamām un nepieļaujamām jaunatnes kultūras izpausmēm, bet parādības, kas nebija

ideoloģiski akceptējamas (hipiji, panki, smagais roks u. c.), asi apkaroja, tajā skaitā ar VDK palīdzību.

Secinājumi

Projekta īstenošanas gaitā izgaismoti daudzi līdz šim vāji apzināti jautājumi.

Procesi sabiedrībā atsedzas caur individa vai mazu grupu pieredzi. Tā var būt gan sabiedrībā pazīstamu kultūras, zinātnes vai sabiedrisko darbinieku (Raiņa, Juriņa Samarina, Borisa Vīpera, Žaņa Grīvas u. c.) pieredze, gan četru jauniešu grupas Jelgavas apriņķa Salgales pagastā vai Latvijas arheoloģijā strādājošo pieredze.

Lūzuma posmi atstāj savas pēdas arī materiālajā kultūrā. Tāda latviešu nacionālā simbola kā latviešu tautastērpa lietojumu gan starpkaru periodā, gan padomju un nacistiskās Vācijas okupāciju laikā valdošā vara pakļāva manipulācijām savas ideoloģijas īstenošanai.

Krievu minoritāte Latvijā starpkaru periodā bija daudzšķautņaināka, nekā pieņemts uzskatīt līdz šim. Ne visas pretlielinieciskās organizācijas bija monarhistiskas. Ārpus Padomju Savienības dzīvojošo krievu identitātes bija dažādas, bet kopumā iespējams runāt par t. s. Eiropas krieviem kā daudzšķautņainu kopieni ar savu vēsturi.

Pētījumā “Etnisko grupu loma, vieta un pašizpratne Latvijā: 20. gadsimta diskurss” iegūtie rezultāti par mūsdienu krievvalodīgās jaunatnes etniskās paškategorizācijas jautājumiem aplūkoti atsevišķā Vladislava Volkova rakstā šajā žurnāla numurā.

Sovetizācijas procesā izdalāmi vairāki posmi. Īpašu uzmanību pievērsa jaunatnei kā audzināšanas objektam un potenciālam varas resursu atjaunināšanas rezervuāram. 60. gadu beigās un 70. gados veidojās jauna pieeja, kurā tiešas represijas un kontroli apvienoja ar atsevišķu Rietumu jaunatnes kultūras elementu adaptāciju un iekļaušanu valsts kontrolētajā sistēmā. Līdzīgi procesi bija vērojami arī kultūrā un zinātnē.

Pateicības

Raksts ir sagatavots valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktus” (2018–2022; projekta nr. VPP-IZM-2018/1-0018) ietvaros.

Acknowledgement

This article has been prepared within the framework of the project “Interaction of the Individual, Society, and the State in the Common Process of Latvian History: Conflicts of Values and the Formation of Common Values at the Historical Breaking Points” (2018–2022; project no. VPP-IZM-2018/1-0018) of the National Research Programme “Latvian Heritage and Future Challenges for the Sustainability of the State”.

*Raksts ir recenzēts.
The article is peer-reviewed.*

Avoti un piezīmes

- ¹ Bogdanovic T. Ezegodnyje otcoti arhiva Dinaburgskoi kolegiji ijezuitov v kontekste rekatolizaciji territoriji Latgaliji (XVII–XIX vv.). V: *“Dolgij 19. vek” v istorii Belarusi i Vostocnoi Evropy: issledovanija po noveiscei istorii*. T. 5. S. 3–15; Bogdanoviča T. Plāteru dzimtas vēsture 16.–18. gs. Raksts ir recenzēts un pieņemts publicēšanai krājumā “Vēsture: avoti un cilvēki. XXX Starptautiskie zinātniskie lasījumi. Daugavpils”; Bogdanovic T. Polonizacija nemeckovo dvorjanstva Infljant XVII–XVIII vek. Raksts ir pieņemts publicēšanai krājumā “Dolgij 19. vek” (T. 6).
- ² Zemītis G. *Drošības aspekti Latvijas vēsturē*. [b. g.] Monogrāfija, kuru izdos LU Akadēmiskais apgāds. Recenzēšanā.
- ³ Jakovļeva M. Das Herzogtum Kurland und Semigallen (1561–1795). In: *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region. Band 2: Vom Beginn der Frühen Neuzeit bis zur Gründung der modernen Staaten*. Brüggemann K., Henning D., Tuchtenhagen R. (Hrsg.). Stuttgart: Hiersemann Verlag, 2021, S. 190–221.
- ⁴ Dāboliņš V. Rīgas monetārā vēsture Polijas-Lietuvas kundzības laikā (1581–1621). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 2021, 113 (1): 5–35.
- ⁵ Dāboliņš V. Rīgas monetārā saimniecība (1710–1732): no Akorda punktiem līdz monētu kalšanas atsākšanas plānam. *Arheoloģija un Etnogrāfija XXXI*. 2020, 31: 116–127.
- ⁶ Čerpinska A. Rīgas attiecības ar augstākām varas instancēm 18. gadsimtā: historiogrāfisks ieskats. Grām.: *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē, 10. sēj.* Ose I. (zin. red., sast.). Rīga: Zinātne, 2020, 305 lpp.: 183–199; Čerpinska A. Rīgas attiecības ar augstākām varas instancēm 18. gadsimtā: avotpētniecisks ieskats. Raksts ir recenzēts un pieņemts publicēšanai “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”.
- ⁷ Jakovļeva M. Rīga un rīdzinieki ārsta Oto Hūna skatījumā (18. gs. beigās–19. gs. sākums). Grām.: *Senā... , op. cit., 200.–218. lpp.*
- ⁸ Jansone A. The Role of Latvian Catholic Church Textiles in Perfecting People’s Aesthetic Values. *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis (The Region: History, Culture, Language (2019))*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2020, 26: 217–227; Jansone A. Liturģisko tekstiliju pētniecība Latgales katoļu dievnamos (Research of liturgical textiles in Catholic Churches in Latgale). Grām.: *LU 79. starptautiskā zinātniskā konference. Sekcija “Arheologu un etnogrāfu pētījumi Latvijā 2018.–2020. gadā”. Tēžu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 33 lpp.: 28–29. <https://dSPACE.lu.lv/dSPACE/bitstream/handle/7/54221/>

- Arheologu_etnografu_petijumi_Latvija_%202018_2020_tezes.pdf Sk. 2021. g. 9. sept.; Jansone A. Ar tamborējumu rotātās liturģiskās tekstilijas (19. gs. b.–20. gs.) Latgalē. Raksts ir recenzēts un pieņemts publicēšanai “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”.
- ⁹ Ose I. Saules pulksteņi Latvijas pilīs 14.–17. gs. (Sundials of the 14th–17th centuries from Latvian castles). Līdzautors — saules pulksteņu darbības principu pētnieks matemātiķis Mārtiņš Gills. Raksts ir iesniegts publicēšanai rakstu krājumā “Castella Maris Baltici”, kuru izdos Lodzas Universitāte Polijā.
- ¹⁰ Ose I. Akmensmasas keramikas pudeles Rīgā 18. gs. otrajā pusē un 19. gs. — dažas atziņas par importa un vietējiem ražojumiem. Grām.: *Senā...*, op. cit., 40.–77. lpp.
- ¹¹ *Senā...*, op. cit.
- ¹² Ose I. Kuldīgas senatnes pieminekļi Valfrīda Fromholda-Treija 20. gadsimta 30. gadu zīmējumos. Raksts ir iesniegts publicēšanai Kuldīgas novada muzeja gatavotā rakstu krājumā.
- ¹³ Zemītis, op. cit., [b. g.].
- ¹⁴ Kovalcuk S. Moskovskij professor na kafedre Latvijskovo universiteta. *Vestnik Sankt-Peterburgskovo universiteta. Istorija*. 2019, 64 (1): 235–255.
- ¹⁵ Lai apjēgtu R. Vipera zinātnisko un politisko pozīciju, bija interesanti pētīt Vipera LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes kolēģu zinātniskās idejas, īpaši politiskās varas ēnā: Kovalcuk S. Korona korolja Ersiki dlja “dobrovolnovo druga” (Vypusk 9). V: *Rossija i Baltija. Istocnik i mif v istoriji*. Moskva: Ves Mir, 2020, s. 202–223.
- ¹⁶ Kovalcuk S. “Filosofskij poezd” ostanovilsja v Rige. *Nasledie*. 2019, 15 (2): 164–174.
- ¹⁷ Tabuns A. Socioloģija Latvijā: divdesmitais gadsimts. Grām.: *Socioloģija Latvijā*. Tisenkopfs T. (zin. red., sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 91., 101. lpp.
- ¹⁸ Gusačenko A. Krievu militārie formējumi Latvijā 1919. g. maija–jūlijā. Grām.: *Latvijas Neatkarības karš un Latvijas armijas izveidošanas 100. gadadiena*. Konferences materiālu publikācija. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2019.
- ¹⁹ Gusačenko A. Pretboļševiku izpausmes Latvijā 1927. gadā: Vitālija Aderkasa gadījums. *Latvijas Arhīvi*. 2019, (1/2): 152–179.
- ²⁰ Gusačenko A. Krievijas Pilsoņu kara turpināšanas iespējas Baltijas jūras reģionā 1920. g.: politiskie un militārie faktori (The prospects of continuing the Russian Civil War in the Baltic Sea region in 1920: political and military factors). In: *Anthropology of Political, Social and Cultural Memory: Practices in Central and Eastern Europe. International Scientific Conference 13/03/2020–14/03/2020. Program & Abstracts*. Rīga: LU FSI, LU LVI, 2020, pp. 15–16. http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/50099/Anthropology_of_Memory_%20Program_Abstracts_Riga_2020.pdf Sk. 2021. g. 17. nov.
- ²¹ Gusačenko A. Latvijas Neatkarības karš krievu iedzīvotāju skatījumā 1919. gada pirmajā pusē. *Latvijas Vēstures institūta žurnāls*. 2019, 109 (1): 60–92.
- ²² Gusacenko A. The Social activities of Russian youth movements in the Republic of Latvia (1920–1940). *Dialogue with time. Intellectual History Review*. 2019, 68: 49–63.
- ²³ Gusacenko A. The activities of “Russian Monarchists” in the Documentation of the Latvian Political Police Department (1920–1940). Specific Characteristics of the Source. *Modern History of Russia*. Sankt-Peterburg: Sankt-Petersburgskij Gosudarstvennij universitet, 2020.
- ²⁴ Saleniece I. Istocnikovedceskij aspekt ustnoi istoriji: vozmožnosti i nedostatki. V: *Aktualnyje problemy istocnikovedija: Materialy mezhdunarodnoj naucno-praktičeskoj konferenciji k 110-letiju Vitebskoj ucenoj arhivnoj komissiji, Vitebsk, 25–27 aprēļa 2019 g.* Vitebsk: VGU imeni P. M. Maserova, 2019, s. 44–47.

- ²⁵ Saleniece I. Jauniešu sociālās adaptācijas iezīmes Austrumlatvijā pēc Otrā pasaules kara. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIII.* 23. sēj. Saleniece I. (atb. red.). Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds "Saule", 2020, 206.–218. lpp.
- ²⁶ Blumberga R. Liivinkielinen jumalanpalvelusjärjestyksen käsikirjoitus 1930-luvulta. In: *Kielijouko om šild: Festschrift zum 65. Geburtstag von Eberhard Winkler.* Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Bd. 94. Bartens H.-H. u. a. (Hrsg.). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020, S. 49–61.
- ²⁷ Blumberga R. *Liīviešu tautas nama vēsture. No ieceres līdz atklāšanai.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021; Blumberga R. Liiviläisten kansallistalon juhluvuosi. *Suomen Mieli.* 2019, 4: 12–15.
- ²⁸ Zemītis, op. cit., [b. g.].
- ²⁹ Ibid.
- ³⁰ Lujāne A., Zemītis G. Elements of public relation campaigns in the Eastern Baltic christianization process in the second half of 12th century and in the 13th century. In: *6th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences & Arts, SGEM 2019.* Conference Proceedings: Vol. 6, Ancient Science: Issue 2.1. Sofia: STEF92 Technology Ltd, 2019, pp. 33–39.
- ³¹ Ibid., p. 49.
- ³² Zemītis, op. cit., [b. g.].
- ³³ Lazdiņš J. The Origins of a Civil Society Based on Democratically Legitimate Values in the Baltics after the Abolition of Serfdom. In: *Legal Science: Functions, Significance and Future in Legal Systems II. Collection of Research Papers in Conjunction with the 7th International Scientific Conference of the Faculty of Law of the University of Latvia, 16–18 October 2019, Riga.* Rīga: University of Latvia Press, 2020, pp. 141–157. <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/rakstu-krajumi/lu-juridiskas-fakultates-zinatniska-konference-2/> Sk. 2021. g. 19. sept.
- ³⁴ Lazdiņš J. Jānis Pliekšāns' (Rainis') "Formula of Happiness". *Journal of the University of Latvia. Law.* 2020, (13): 153–163. https://www.journaloftheuniversityoflatvia.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/journaloftheuniversityoflatvia/No13/jull.13-09-Lazdins.pdf Sk. 2021. g. 19. sept.
- ³⁵ Lazdiņš J. Jānis Pliekšāns tiesību idejas meklējumos Raiņa filozofijā. Grām.: *LU 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 273.–280. lpp.
- ³⁶ 2020. g. 13.–14. marts, Rīga, Starptautiskā zinātniskā konference "Latvijas Republikas starpkaru perioda mantojums un tā saglabāšana okupācijas apstākļos".
- ³⁷ Jēkabsons Ē. Latviešu inteliģences aizmirstā sastāvdaļa 19. gs. 2. pusē — virsniecība: nacionālais jautājums. Grām.: *Valsts valstī. Latvija — Krievijas impērijas province 19. gs.* Straube G. (sast.). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020, 180.–203. lpp.
- ³⁸ Lipša I., Lapa L. The 1905 Revolution Violence Against Women and the Press in Latvia, 1905–1940. Nodaļa ir iesniegta publicēšanai izdevniecības "Palgrave Macmillan" sērijas "World Histories of Crime, Culture and Violence" starptautiskam izdevumam "The History of Violence Against Women in Eastern Europe".
- ³⁹ Krēsliņš U. Latvija kā ģeopolitiskais faktors un partneris Eiropas un ASV politiskās drošības sistēmā 20. gs. 20. gadu sākumā: dažas mācības un konsekvences (Latvia as a geopolitical factor and partner in the European and US political security system in the early 1920s: some lessons and correlations). In: *Anthropology...*, op. cit., pp. 19–20; Krēsliņš U. Politiskais

- populisms, politiskā atbildība un politiskās varas izvēles: Latvijas pieredze 1920. gadu sākumā. Grām.: *Latvijas Universitātes 79. starptautiskā zinātniskā konference. Sekcija "Indivīds un vara Baltijas kultūrtelpā". Tēžu krājums*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūts, 2021, 16. lpp. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/54114?show=full> Sk. 2021. g. 2. sept.
- ⁴⁰ Zemītis, op. cit., [b. g.].
- ⁴¹ Bikše G. I. Latvijas brīvprātīgie Spānijas pilsoņu karā (1936.–1939. g.): personu lietu dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīva Latvijas diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību ārzemēs fondā. Grām.: *Dokumentārā mantojuma bagātības Latvijas arhīvos*. Latvijas Valsts vēstures arhīva starptautiskie zinātniskie lasījumi, 6. sēj. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2020, 149.–171. lpp.
- ⁴² Bikše G. I. Latvijas iedzīvotājs — Spānijas pilsoņu kara (1936–1939) dalībnieks: rakstnieka Žaņa Grīvas (Folmaņa) piemērs. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 2021, 113 (1): 71–92.
- ⁴³ Zemītis G. Nacionālā pretošanās kustība un represijas padomju okupācijas pirmajā gadā. Patiesība un izdomājumi. Rūdolfa Atvara, Alfona Beķera, Gunāra Rudovska, Raimonda Treimaņa krimināllietas piemērs (National resistance movement and repressions in the first year of Soviet occupation. Truth and fiction. The criminal case of Rūdolfs Atvars, Alfons Beķeris, Gunārs Rudovskis and Raimonds Treimanis). In: *Anthropology...*, op. cit., pp. 23–25.
- ⁴⁴ Neiburgs U. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941–1945). Pētniecības sasniegumi un problēmas. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*. 2018, (5): 13–24.
- ⁴⁵ Neiburgs U. Indivīds un okupācijas vara: Leitnants Roberts Rubenis starp kolaborāciju un pretestību (1940–1944). Grām.: *Latvijas Universitātes 79. starptautiskā zinātniskā konference. Sekcija "Indivīds...", op. cit., 20. lpp.*
- ⁴⁶ Kiope M., Runce I., Stasulane A. The Trajectories of Atheism and Secularization in Latvia: From the German Enlightenment to Contemporary Secularity. In: *Free thought and Atheism in Central and Eastern Europe: The Development of Secularity and Non-Religion*. Routledge Studies in Religion. Bubík T., Rimmel A., Václavík D. (Eds.). Abingdon: Routledge, 2020, pp. 137–154.
- ⁴⁷ Ērglis Dz. Latvijas Komunistiskās partijas Dundagas rajona organizācijas sastāvs (1950–1956) (Composition of the Dundaga district organization of the Communist party of Latvia (1950–1956)). In: *Anthropology...*, op. cit., pp. 18–19; Ērglis Dz. The Control of a Communist Behavior in the Latvian Communist (Bolshevik) Party: The Latvian Communist Party: Example of the Dundaga District Communist Party Committee (1950–1956). In: *Regionas: istorija, kultūra, kalba: Santraukos: 10-oji tarptautinē tarp discipline nēmokslinē konferencija, 2021 m. gegužēs 20–21 d. Regionų plėtros institutas (The region: History, culture, language: Summaries: 10th International Interdisciplinary Scientific Conference, 20th–21st May, 2021. Institute of Regional Development)*. Šiauliai: Vilniaus universite to Šiaulių akademija (Šiauliai Academy of Vilnius University), 2021, p. 8.
- ⁴⁸ Runce I. Atmiņas par "citu Latviju" kardināla Julijana Vaivoda dienasgrāmatās. In: *Anthropology...*, op. cit., p. 25.
- ⁴⁹ Barkane-Vilcāne K. Ebreju reliģiskā dzīve Latvijas PSR (1944–1988). Disertācija. Rīga: Latvijas Universitāte, 2021.
- ⁵⁰ Zemītis G. Latvijas arheoloģija padomju režimā — arheoloģijas "zelta laikmeta" skaudrā realitāte (1940–1941, 1944–1990). *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa. 2021, 75 (2): 25–48.

- ⁵¹ Ibid.
- ⁵² Broka-Lace Z. The Communist way: a look upon Soviet archaeology in occupied Latvia. Raksts tiks publicēts žurnālā "Archaeologia Baltica"; Broka-Lace Z. The Problems with Marxist Approaches in Archaeology: an Example of Archaeological Thought in Soviet occupied Latvia (1940–1941; 1944–1991). In: *25th EAA Annual Meeting (Bern, 2019) — Abstract Book. Volume I. Session Nr. 343: Heritage, Culture, Ideology and Archeological Aesthetics during Dictatorial Regimes in Europe and America*. Bern: European Association of Archaeologists, 2019, p. 534; Broka-Lāce Z. Latvijas arheoloģija pēc 1940. gada (Latvian archaeology after 1940). In: *Anthropology...*, op. cit., pp. 11–12; Broka-Lace Z. How did archaeology look like for a school kid in Soviet occupied Latvia (1940–1941; 1944–1991)? In: *26th EAA Virtual Annual Meeting — Abstract Book*. Prague: European Association of Archaeologists, 2020, p. 378.
- ⁵³ Boldāne-Zeļenkova I., Karlsona A. Ethnography in Soviet Latvia: A Fieldwork Discourse. Tiks publicēts žurnāla "Letonika" speciālizdevumā; Karlsona A. Etnoloģijas pētījumu virzieni Eiropā un Latvijā. Grām.: *Vēstures zinātne Latvijā — 27 gadi pēc neatkarības atjaunošanas. Joprojām krustcelēs? Latvijas vēsturnieku II kongresa materiāli (Pasaules latviešu zinātnieku IV kongresa Latvijas vēsturnieku II kongress)*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2019, 156.–160. lpp.; Karlsona A. Ethnographic Research in Soviet Latvia — The Source of a Stronger National Identity. *Journal of Ethnology and Folkloristics*. 2019, 13 (2): 48–70; Karlsona A. Ethnography in Soviet Latvia: The Field work Discourse. In: *Socialist folkloristics: a disciplinary heritage. International interdisciplinary conference, 16–18 December, 2020, Riga. Abstracts*. Rīga: Institute of Literature, Folklore and Art, University of Latvia, 2020, p. 13. http://lulfmi.lv/files/2020/Socialist-Folkloristics-Abstracts.pdf?fbclid=IwAR32oV5zqSou6jO3IWI1WQ5U2JAKuZJBZ5VaS6C9lhHV4_qtS2B0P3bH0iU Sk. 2021. g. 6. sept.; Karlsona A. Pētījumi par etnogrāfu darbu padomju Latvijā (Research on the Work of Ethnographers in Soviet Latvia). Grām.: *LU 79. starptautiskā zinātniskā konference. Sekcija "Arheologu..."*, op. cit., 30.–31. lpp.
- ⁵⁴ Karlsona A. The Popularity of the Latvian National Costume Today. In: *6th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences & Arts, SGEM 2019*. Conference Proceedings: Vol. 6, Ancient Science: Issue 6.1. Sofia: STEF92 Technology Ltd., 2019, pp. 81–87; Karlsona A. Latyšskij nacionalnyj kostjum i moda — Latvian National Costume and Fashion. V: *Moda i dizain: istoriceckij opyt — novye tehnologii: Materialy XXII mezhdunarodnoi naucnoi konferenci. Fashion and Design: Historical Experience — New Technologies: Proceeedings of 22th International Research Conference*. Sankt-Peterburg, 2019, s. 192–195.
- ⁵⁵ Karlsona A. Tautastērps Latvijā starpkaru periodā un okupāciju periodā (National costume in Latvia during the interwar period and the occupation periods). In: *Anthropology...*, op. cit., pp. 12–13.
- ⁵⁶ Karlsona A. Tautastērpa lietojuma divējādā daba Padomju Latvijā. *Letonica*. 2019, (39): 59–76.
- ⁵⁷ Karlsona A. Usage of Latvian Folk Costume in Soviet Traditions and Creating the Illusion of Inheritance. In: *International conference "Soviet Spirituality": The Phenomenon and its research possibilities. June 10–11, 2021, Riga, Latvia: Abstracts*. Rīga: LU Institute of Philosophy and Sociology, 2021, pp. 16–17.
- ⁵⁸ Bleiere D. The problem of interwar legacy in general education policy of the Latvian SSR during 1956–1964. Latvian archaeology after 1940. In: *Anthropology...*, op. cit., pp. 16–17.

⁵⁹ Bleiere D. Diskotēku pirmā desmitgade Latvijā (1974–1984): vara un jaunatnes politika. Grām.: *Latvijas Universitātes 79. starptautiskā zinātniskā konference. Sekcija "Indiāvids..."*, op. cit., 24. lpp.

Par autoriem

Dr. hist. Daina Bleiere ir vēsturniece, LU Latvijas vēstures institūta pētniece. Publicējusi pētījumus par 1940.–1941. un 1944.–1991. gada Latvijas vēsturi, kā arī par iekšpolitiku un ārpolitiku pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Galvenās pētniecības intereses — Latvijas politiskā, sociālā un kultūras vēsture kopš 1940. gada.

Dr. hist. Anita Čerpinska ir LU Latvijas vēstures institūta pētniece, Latvijas Nacionālā arhīva Dokumentu publikācijas un popularizēšanas nodaļas vadītāja. Publikācijas: vairāk nekā 20 zinātniski raksti par 18. un 19. gadsimta Latvijas, īpaši Rīgas, vēsturi.

Dr. hist. Irēna Saleniece ir Daugavpils Universitātes Humanitāras fakultātes Vēstures katedras profesore, Mutvārdu vēstures centra vadītāja, 12 mutvārdu vēstures ekspedīciju rīkotāja. Divu zinātnisko monogrāfiju un apmēram 100 zinātnisko rakstu autore. Galvenās pētniecības intereses — skolu politika Latvijā 20. gadsimtā, Latvijas sovietizācija pēc Otrā pasaules kara, mutvārdu vēsture avotpētniecības kontekstā.

Dr. hist. Guntis Zemītis ir vēsturnieks, arheologs, LU Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks, Biznesa augstskolas Turība profesors, LZA īstenais loceklis. Vadījis arheoloģiskos izrakumus vairākos dzelzs laikmeta un viduslaiku arheoloģijas pieminekļos: Tērvetes sanatorijas dārza viduslaiku kapsētā, Daugmales senvietu kompleksā (pilskalnā, senpilsētā un divos kapulaukos), Gaideļu-Viduču senkapos, Jelgavas pilī, Sateseles pilskalnā un citur. Galvenās pētniecības intereses — sabiedrība Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā (9.–12. gadsimts), senie zemaļi, tiesību vēstures jautājumi.

About the Authors

Dr. hist. Daina Bleiere is a historian and researcher at the Institute of Latvian History, University of Latvia (UL). Has published research on the history of Latvia in 1940–1941 and 1944–1991, as well as on domestic and foreign policy after the restoration of Latvia's independence. Main research interests: the political, social, and cultural history of Latvia since 1940.

Dr. hist. Anita Čerpinska is a researcher of the Institute of Latvian History, UL, Head of the Department of Document Publication and Promotion, National Archives of Latvia. Publications: more than 20 scientific articles on the history of 18th and 19th century Latvia, especially Riga.

Dr. hist. Irēna Saleniece is a professor at the Department of History of the Faculty of Humanities, Daugavpils University, Head of the Oral History Centre, and the organiser of 12 oral history expeditions. Author of two scientific monographs and about 100 scientific articles. Main research interests: school policy in Latvia in the 20th century, Sovietisation of Latvia after the Second World War, oral history in the context of source studies.

Dr. hist. Guntis Zemītis is a historian, archaeologist, leading researcher at the Institute of Latvian History, UL, professor at Turība University, full member of the Latvian Academy of Sciences. He has conducted archaeological excavations in several Iron Age and medieval archaeological monuments: in the medieval cemetery Tērvete Sanatorium garden, in Daugmale complex of archaeological sites (hillfort, ancient town, and two cemeteries), in Gaideļu-Viduči

ancient cemetery, Jelgava Castle, Satesele Hillfort, and elsewhere. Main research interests: society in Latvia in the Late Iron Age (9th–12th centuries), ancient Semigallians, issues of legal history.

INTERACTION BETWEEN THE INDIVIDUAL, SOCIETY, AND THE STATE IN THE COMMON PROCESS OF LATVIA'S HISTORY: CONFLICTS OF VALUES AND THE FORMATION OF COMMON VALUES AT HISTORICAL BREAKING POINTS

Daina Bleiere

daina.bleiere@lu.lv

Anita Čerpinska

anita.cerpinska@arhivi.gov.lv

Irēna Saleniece

irena.saleniece@du.lv

Guntis Zemītis

guntis.zemitis@lu.lv

Summary

Keywords: *History of Latvia, national minorities, social and cultural communication, Polonization, Sovietization*

Historians, legal historians, sociologists, ethnologists, and other specialists in the humanities and social sciences, in accordance with the objectives of the project “Interaction of the Individual, Society, and the State in the Common Process of Latvian History: Conflicts of Values and the Formation of Common Values at the Historical Breaking Points”, within the national research programme “Latvian Heritage and Future Challenges for National Sustainability”, tried to identify and discuss those stages in Latvia’s history which implied dramatic milestones that affected Latvian society in one way or another and formed it as we know it today.

The turning points have brought about both progress (abolition of serfdom, the struggle for and restoration of independence) and irreparable losses (occupations and loss of people resulting from them, altered national composition, etc.) and created a new situation when the socio-political balance between different social groups and nationalities who lived in Latvia changed. These topics have been viewed several times in Latvian historiography, but within the framework of the project new approaches have been sought, and the values that unite or could unite Latvian society have been sought and identified. Therefore, the project pays great attention to national minorities, various social groups, centre–periphery relations.